

AFGANİSTAN EMİRİ ŞİR ALİ HAN'IN MODERNLEŞME ÇABALARI*

Arş. Gör. Abdul Metin ÇELİKBİLEK**

Özet: Emir Şir Ali Han Mart 1869, Hindistan Genel Valisi Lord Lawrence'ın davetini kabul etmiş, 1869'da Hindistan'a resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Emir Şir Ali Han'ın Hindistan ziyareti, onun Afgan Şahlığı içinde bulunduğu durumu görmesi bakımından son derece önemliydi. Çünkü Hindistan'daki askerî ve iktisadî gelişmeleri gördükten sonra, İngiltere ve Rusya gibi iki büyük güç tarafından çevrilmiş ülkesinin ne kadar geri kalmış olduğunu anlamasını sağlamıştı. Hindistan ziyaretinden dönen Emir Şir Ali Han, seleflerinin geleneksel aşiret birlikleri ile müttefik güçlerden temin ettiği orduların, modern bir devlet için yeterli olmadığını görmüş ve askerî düzenin değiştirilmesi hususunda bir dizi reformlara başlamak yönünde kararlar almıştır. Emir Şir Ali Han'ın askerî reformlara ilaveten, geri kalmış ülkesini geliştirmek ve güçlendirmek için idari, iktisadi ve sosyal alanlarda da modernleşme hareketine girişmiştir. Emir Şir Ali Han, birçok ilke imza atarak Afganistan tarihinde yeni bir dönemi başlatmıştır.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, Emir Şir Ali Han, Modernleşme, Hindistan, İngiltere.

AFGANISTAN'S EMIR ŞİR ALİ KHAN'S MODERNIZATION EFFORTS

Abstract: Emir Şir Ali Khan was to pay an official state visit to India on March 1869 with the invitation of Indian viceroy Lord Lawrence. Emir Şir Ali Khan's visit was very important to be able to see Afghan empire's situation. Because this case gave him an opportunity to be able to understand his country's backwardness after seeing Indian's process about military and economic. After returned his country he decided to create new reforms for conventional tribe forces' and armies provided from allied forces wasn't enough for modern state. In addition to military reforms, Ali Şir Khan constituted new reforms including administrative, economic, and social areas so as to make his country development state. Ali Şir Khan put into action his country a new period by bringing in so many new reforms created first time by him.

Keywords: Afghanistan, Emir Şir Ali Khan, Modernity, India, England.

Giriş

Afgan ismi ilk kez X. yüzyılda Gazneli kaynaklarında zikredilmiş ve bu yüzyıldan itibaren İran ile Hindistan arasındaki, dağlık bölgelere yerleşmiş kabileleri kapsayan bir isim olarak kullanılmıştır¹. *Afganistan* ismi ise ilk kez XVI. yüzyıl kaynaklarından olan Babür Şah'ın Vekayiname'sinde geçmektedir. Bu isim söz konusu kaynakta Kabil ile Pencab bölgesi arasındaki Süleyman Dağlarının çevresini ihtiva eden coğrafi bir terim olarak zikredilmiştir².

* Bu çalışma 27-28 Kasım 2017 tarihlerinde Eskişehir Anadolu Üniversitesi'nde düzenlenen Uluslararası Türkiye-Afganistan İlişkileri Sempozyumu'nda bildiri olarak sunulmuştur.

** Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

¹Abdülvehhab Tarzi, "Efganistan" *.İ.A.*, C. 4, İstanbul 1997, s. 137-138; Orhan Yazıcı, *Modern Afganistan'ın Kuruluşu*, Malatya 2011, s.1.

²Zahirü'd-dîn Muhammed Babür, *Vekayi; Babür'un Hatıratı II*, nşr. Reşit Rahmeti Arat, Ankara 1987, s. 138.

Afganistan olarak adlandırılan bölge Afgan kavminin XVII. yüzyılın ikinci yarısından sonra idarî üstünlük kurmaya başlaması ile siyasi bir hüviyet kazandı³. Nitekim ilk müstakil *Afgan Şahlığı*, Kandahar merkezli olmak üzere XVII. yüzyılın ilk yarısında Ahmed Şah Durani tarafından kurulmuş ve sınırları zamanla doğuda Sind ve güneydoğuda Sütleç Nehri'nden batıda Nişabur ve Sebzevar'a, kuzeyde Ceyhun'dan, güneyde Hint Okyanusu'na kadar uzanmaktaydı⁴.

Afganistan, doğu ve batı ile güney ve kuzeyi birbirine bağladığı ve tarihi yolların kesişme noktasında yer aldığı için tarih boyunca stratejik önemini korumuştur. Bu nedenle tarihî süreçte değişik orduların istila ve işgallerine maruz kalmıştır. Bilhassa çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu kuzeyli toplulukların egemenliği altına girmiştir⁵.

Afganistan toprakları ilk defa M.Ö. XII. yüzyılda Lidya ve Celtleri ortadan kaldıran Akameniş İmparatorluğu tarafından ele geçirilmişti⁶. Akamenişlerin yaklaşık iki yüzyıllık hâkimiyetinden sonra, Makedonyalı Büyük İskender'in (M.Ö. 336-323) Pers İmparatorluğu'nu ortadan kaldırmasıyla Afganistan'da Helen dönemi başladı⁷. Afganistan, Büyük İskender İmparatorluğu parçalandıktan sonra Selevkid Krallığı'nın bir parçası haline gelmişti⁸. M.Ö. 187'e gelindiğinde ise Grek asıllı Bactrian Devleti Afganistan topraklarında egemen oldu⁹. M.S. 50-125 yılları arasında Sakalar, akabinde M.S. 125-480'lerde Kuşanlar bölgede hüküm sürdü¹⁰.

M.S 480'lerde Akhunlar Afganistan'a gelmiş ve yüzyıl kadar hüküm sürecek bir Türk devleti kurmuşlardır¹¹.

Hz. Osman'ın halifeliği zamanında Herat ve Belh şehirlerinin İslam orduları tarafından fethedilmesi ile Afganistan, İslamiyet'le tanıştı. Bu fetihlerle İslam dini bölgede yayılma fırsatı buldu¹². Fetihler neticesinde zamanla "*Horasan*" olarak anılmaya başlanan bölge; İslam medeniyetinin önemli merkezlerinden biri haline gelmiş ve ziraat, sanat, mimarî, ticaret, tıp, felsefe, kimya, cebir, coğrafya, tarih ve edebiyat gibi alanlarda hızlı bir ilerleme göstermiştir¹³.

³ Mehmet Saray, "Afganistan", *DİA*, C. 1, İstanbul 1988, s. 402.

⁴ Philip Francis Walker, *Afganistan: A Short Account of Afganistan, Its History and Our Dealings with It*, New York 1881, s. 14-15.

⁵ Kubilay Erman, "Ahmed Şah Dürrani Öncesinde Afganistan Tarihinde Türkler ve Diğer Kavimler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, S. 53, Ankara Şubat 2013, s. 491- 492.

⁶ Mohammad Ebrahim M. Esmail, *Trajikafganistan*, İstanbul 2004, s. 33.

⁷ Sall Ann Baynard, *Afganistan A Country Study*, Ed. Richard F. Nyrop, Donald M. Seekins, Washington 1986, s. 5.

⁸ Craig Baxter, *Afganistan, A County Study*, Ed. Peter R. Blood Afganistan, Washington 1997, s. 6.

⁹ Baynard, *a.g.e.*, s. 5.

¹⁰ Yazıcı, *a.g.e.*, s. 8.

¹¹ Halaçlar veya Kalaçlar ile ilgili detaylı bilgi için bk. Orhan Yazıcı, "Gılcayların Menşei", *Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, IV/1, Elazığ 2006, s. 31-39; Recep Albayrak, *Afganistan Türkleri*, Ankara 2004, s.48-52.

¹² Zekeriya Kitapçı, *Orta Asya'da İslamiyet ve Türkler*, Konya 2004, s. 16; Ahmad Jawid Noorulhak, *İlk Fetihlerden Gaznelilerin Son Dönemlerine Kadar Afganistan'ın İslamlaşma Süreci*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2005, s. 28.

¹³ Esmail, *a.g.e.*, s. 35.

İslamiyet'in süratle yayılmasıyla birlikte birçok hanedan bu bölgede hüküm sürmüştür. Tahirîler ve Saffarîlerin hâkimiyetinden sonra, 909-910 yıllarından itibaren Afganistan topraklarına Samanîler egemen oldu¹⁴. X. yüzyılın sonlarına doğru zayıflayan Samani Devleti, bölgeyi Gaznelilere bırakmak zorunda kaldı¹⁵. Afganistan'da özellikle Gazneli Mahmud (998-1030) zamanında Türklerin hâkimiyeti ve nüfuzu iyice arttı¹⁶. Gaznelilerin Afganistan'daki egemenliği 1040 Dandanakan Savaşı'nda Büyük Selçuklu kuvvetlerine yenilene kadar devam etti¹⁷. Dandanakan Savaşı'nda Gaznelilerin mağlup edilmelerinden sonra Afganistan toprakları, Büyük Selçuklu hâkimiyetine girmiş ve egemenlikleri Sultan Sancar'ın ölümüne kadar sürdürmüşlerdir¹⁸.

Afganistan, Büyük Selçukluları müteakiben önce Gurluların, sonra ise Harezmsahların kontrolüne geçti. Afganistan, Harezmsahlar döneminde en parlak devirlerinden birini yaşamıştır. Fakat Moğol istilası ile bu istikrarlı süreç sona ermiş ve bölge 1220'lerden başlayarak yaklaşık 150 yıl kadar sürecek olan Moğol hâkimiyetine girmiştir. Fakat daha sonra güçlü bir devlet kuran Emir Timur'un, Moğolları Türkistan'dan çıkarması ile Afganistan, tekrar Türklerin yönetimine geçmiştir¹⁹.

1404'de Emir Timur'un vefatından sonra torunlarından Babür Şah (1483-1530) Afganistan'da yeni bir devlet kurmayı başardı²⁰. Babürlülerin zamanla devletin idare merkezini Afganistan'dan Hindistan'a kaydırmaları, yönetim zafiyetine yol açtı. Ülke toprakları üzerinde egemenlik, Babürlüler ile İranlılar arasında sürekli el değiştiriyordu. Bu tarihlerde, kısa sürede Safevî kuvvetlerini toparlayan Nadir Şah Afşar, önce Afgan topraklarını, ardından da İran mıntokasının bir kısmını ele geçiren Rusları ve Osmanlıları, bölgeden çıkarmayı başarmıştı²¹.

Nadir Şah Afşar, 1736'da kendisini İran şahı ilan ettirdikten sonra, 1738'de Kandahar'ı fethederek ülkesinin sınırlarını Safevîler döneminde olduğu gibi Hindistan'a kadar genişletti²². Nadir Şah Afşar kendisine karşı isyan edenlerle mücadelede oldukça kararlıydı. Bundan rahatsız olanlar 20 Haziran 1747 gecesi yaklaşık 70 han ve beyin öncülüğünde Nadir Şah Afşar'ı öldürmek için çadırına doğru harekete geçti. Ancak kapısı önüne gelindiğinde sadece Salih Han

¹⁴ Noorulhak, *a.g.e.*, s. 78.

¹⁵ Neslihan Durak, "Gaznelilerin Kuruluşuna Kadar Afganistan'da Türkler", *Afganistan Üzerine Araştırmalar*, nşr. Ali Ahmetbeyoğlu, İstanbul 2002, s. 27-46.

¹⁶ Gazneliler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Nesimi Yazıcı, *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, Ankara 2006.

¹⁷ İbrahim Balık, *Ortaçağ Tarihi ve Medeniyeti*, Ankara 2005, 102.

¹⁸ Saray, *a.g.e.*, s. 29.

¹⁹ İsmail Aka, *Timur Devleti*, Ankara 2000, s. 1-33.

²⁰ M. Fuat Köprülü, *Tarih Araştırmaları 1*, nşr. Yahya Kemal Taştan, Ankara 2006, s. 334.

²¹ Orhan Yazıcı, "Afgan Devleti'nin Kuruluşunda Türk Kültürünün Tesirleri", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 9, S. 2, Gaziantep 2010, s. 332.

²² Erman, *a.g.m.*, s. 491- 492.

ile Muhammed Han Kaçar, içeriye girme cesaretini göstermiş ve Nadir Şah Afşar'ı katletmişlerdir²³.

Ahmed Han durumu öğrenir öğrenmez, Nadir Şah'ın çadıra gelmiş ise de Nadir Şah Afşar'ı kurtarmada geç kalmış ve onun cansız bedeniyle karşılaştı. Bu manzara karşısında Ahmed Han, Nadir Şah Afşar'ın parmağındaki mührü, Kûh-ı Nur ve Derya-ı Nur isimli muhteşem elmasları ve bulabildiği diğer hazineleri toplayarak Koçan tepesine çekildi. Afganlar için Nadir Şah Afşar'ın öldürülmesiyle İran ordusunda bulunmalarını gerektiren sebep ortadan kalkmıştı. Bu nedenle 4 bin Gılcay, 12 bin Abdali ve Özbek'ten oluşan kuvvetler Muhammed Han Alizay komutasında Meşhed yoluyla Kandahar tarafına yürüdü. Eylül 1747'de Nadirabad yakınlarındaki Şir-i Sorh (Kızıl Aslan) türbesine ulaştılar ve yeni bir lider seçmek için *Cirke* (kurultay) yapılmasına karar verdiler²⁴. Hararetli tartışmalarla geçen 8 günün sonunda Ahmed Han, Derviş Pir Sabir Şah tarafından Afgan kabilelerinin liderliğine aday gösterildi. Derviş Pir Sabir Şah'ın teklifini, diğer Afgan ileri gelenleri de destekliyordu²⁵.

Nihayetinde, lider seçilen Ahmed Han için sade bir tören düzenlendi: Pir Sabir Şah "*Şimdi sen Padişah Dürr-i Dürrânsın (İnciler incisi olan Şah)*" dedi ve tahta oturtup, başına saçı saçtı. Ahmed Han, "*Ahmed Şah Dürranî*" adıyla "*Şah*" ilan edildi²⁶.

Şah seçimi tamamlandıktan sonra Ahmet Şah Dürranî, Ekim 1747'de hiç bir çatışma olmaksızın Kandahar'a girdi. Ahmed Şah Dürranî adına ilk hutbe Kandahar'da Cuma namazında okundu. Böylelikle yeni devletin temelleri atılmış oldu. Türk-İslam geleneği çerçevesinde tahta oturma, taç giyme, kılıç kuşanma, sikke bastırma, hutbe okutma gibi geleneksel merasimlerin ardından devlet işlerinin yürütülmesi için bürokratik atamalar yapıldı²⁷. Henüz çok genç yaşta olmasına rağmen, karizmatik liderliği sayesinde çok geçmeden Afganistan'da birliği sağlamayı başaran Ahmed Şah Dürranî, özellikle kabilelerin önde gelenlerine devlet yönetiminde yer vermiş ve onların desteğini arkasına almıştır. Sonrasında Kabil, Celalabad ve Peşaver'i ele geçirerek Hindistan kapılarına dayandı. Hindistan'a ardı ardına 8 sefere yaptı ve Gazneli Mahmud'dan sonra bu ülkeye en çok sefer yapan hükümdar unvanını aldı. Ahmed Şah Dürranî, 1772 yılında 50 yaşında vefat ettiğinde "*Afgan Şahlığı*" toprakları batıda Horasan'dan, doğuda Dekken Yaylası'na, kuzeyde Ceyhun (Amu Derya) nehrinden, güneyde Hint Okyanusu'na kadar uzanmaktaydı²⁸.

²³ Yazıcı, *Modern Afganistan Kuruluşu*, s. 25.

²⁴ Joseph Pierre Ferrier, *History of Afghans*, London 1858, s. 68.

²⁵ Osman Kocaoğlu, "Afganistan'da Terakki ve İngiliz-Rus Rekabeti", *Yeni Türkistan Dergisi*, S. 9-10, İstanbul Haziran 1929, s. 2.

²⁶ Tarzi, *a.g.m.*, s. 162; Y. Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, C. III, Ankara 1987, s. 100.

²⁷ Yazıcı, *Afgan Devleti'nin Kuruluşunda Türk Kültürünün Tesirleri*, s. 338.

²⁸ Yazıcı, *Modern Afganistan'ın Kuruluşu*, s. 26.

Babasının ölümünden sonra tahta çıkan Timur Şah zamanında ülkenin temelleri büyük sarsıntı geçirmişti²⁹. Timur Şah'ın 19 Mayıs 1793'de bir veliyaht adayı belirtmeden vefat etmesi³⁰, Afganistan tarihinde yeni bir sürecin başlangıcı oldu. Yaklaşık 40 yıl, Timur Şah'ın oğulları arasında taht kavgaları ile geçmiş; Sadozay Hanedanlığı yıkılmış ve Barakzay Hanedanlığı iktidarı ele geçirmiştir³¹.

Barakzay Kabilesi'ne mensup olan Dost Muhammed Han Afganistan tahtının yeni sahibi olmuştu³². Dost Muhammed Han, ülkesini geliştirmek için bir dizi reform hareketine girişti. İstikrarlı bir ekonomik yapı kurmak için çok çabalıyordu. Fakat sosyo-ekonomik ve politik nedenler işini oldukça güçleştirmişti. Ayrıca yapılan reformlarda Kabil ve çevresinin ötesine geçemiyordu³³.

Bu arada I. İngiliz-Afgan³⁴ savaşının patlak vermesi, sınırlı kaynaklara rağmen reform yapmaya çalışan Dost Muhammed Han'ı daha da zora sokmuştu³⁵. Dost Muhammed Han, savaş nedeniyle tahtından kısa süreliğine uzaklaştırılmış olmasına rağmen İngilizlerin yenilmesiyle 1842'de tekrar Afganistan tahtına oturmayı başardı. 1842'den 1863'e kadar Afganistan'a hükmeden Dost Muhammed Han, 9 Haziran 1863'te Herat şehrinde vefat etti³⁶.

1. Emir Şir Ali Han'ın Tahta Çıkışı

İktidarı süresince Afganistan'ı başarılı bir şekilde yöneten Dost Muhammed Han'ın vefatından sonra, veliyaht tayin ettiği oğlu Şir Ali Han devlet adamlarının biat etmeleriyle 1863'te Cuma günü Herat'ta tahta çıktı. Aynı gün adına hutbe okundu, sikke kestirildi ve hatem kazdırıldı³⁷. Şir Ali Han'ın "Emir" ilan edilmesiyle, Afganistan'da büyük bir taht mücadelesi de başlamış oldu³⁸. 1864-1869 yılları arasında beş yıl kadar sürecek olan taht kavgaları, rakip varisler arasında, iç savaşla özdeşleşmiş lidersiz bir dönemi, "fetret devri"ni andırıyordu³⁹.

²⁹ Mehmet Cevat, *Afganistan*, Ankara 1924, s. 21.

³⁰ George Passman Tate, *The Kingdom of Afganistan: A Historical Skeetch*, London, 1911, s. 92.

³¹ Walker, *a.g.e.*, s. 17; Yazıcı, *Modern Afganistan'ın Kuruluşu*, s. 28.

³² Mohan Lal, *Life of The Amir Dost Mohammed Khan of Kabul*, Vol. 1, London 1846, s. 214; Sir Percy Sykes, *A History of Afganistan*, Vol. 1, London 1940, s. 394.

³³ Vartan Gregorian, *The Emergence of Modern Afganistan*, California 1969, s. 71.

³⁴ Birinci İngiliz-Afgan savaşı hakkında ayrıntılı bilgiler, anılar ve resmi devlet yazışmaları, resmi yazışmalar için bk. Joachim Hayward Stocqueler, *Memorials of Affghanistan*, Calcutta 1842, s. 43; John William Kaye, *History of The War In Afganistan*, Book 3, Vol. 1, London 1874, s. 394.

³⁵ Frederick H. Fisher, *Afganistan and The Central Asian Question*, London 1878, s. 134.

³⁶ Yazıcı, *Modern Afganistan'ın Kuruluşu*, s. 66.

³⁷ Yazıcı, *Modern Afganistan'ın Kuruluşu*, s. 67.

³⁸ Dost Muhammed Han'ın vefatı sırasında, 16 hanımından 27 oğul ve 25 kızı vardı. Oğulları çocukluk yaşlarını çoktan geçmişti ve taht için mücadeleye hazırdılar. Ayrıntılı bilgi için bk. M. Hassan Kakar, *A Political and Diplomatic History of Afganistan*, Boston 2006, s. 9; Cevat, *a.g.e.*, s. 45.

³⁹ Gregorian, *a.g.e.*, s. 85.

Bu dönemin fitilini ilk ateşleyen, Şir Ali Han'ın "Emir" ilan edilmesine karşı çıkan küçük kardeşi Serdar Muhammed İslam idi⁴⁰. Hemen ardından Zurmüt Valisi olan ağabeyi Serdar Muhammed Azam Han da isyan etti⁴¹. Emir Şir Ali Han, iki kardeşinin başkaldırısını kısa sürede bastırdı. Fakat bu seferde 1864'te Türkistan Valisi olan ağabeyi Muhammed Afzal Han ayaklanmıştı⁴². Muhammed Afzal Han⁴³ vergi vermeyi reddediyor ve Emir adına hutbe okutmuyordu. Emir Şir Ali Han, Serdar Muhammed Afzal Han'ın tahtta hak iddia etmesinden çekiniyordu. Çünkü Serdar Muhammed Afzal Han, cesur, yetenekli ve Dost Muhammed'in en büyük oğlu olmasının yanı sıra eski bir İngiliz subayı olan William Campbell'in çalışmaları ile Batılı tarzda modernize edilmiş 25 bin kişiden oluşan güçlü bir orduya sahipti⁴⁴. Ayrıca Muhammed Afzal Han, 10 yılı aşkın bir süredir Türkistan gibi önemli bir sınır bölgesini yönetiyordu⁴⁵. Emir Şir Ali Han, isyanı bastırmak için Kabil'de topladığı ordusuyla harekete geçti. Haziran 1864'te Bamiyan'ın yaklaşık 100 kilometre kuzeyindeki Bajgah'da iki taraf karşı karşıya gelmiş ise de taraflar birbirine üstünlük kuramadılar⁴⁶. Bunun üzerine Emir Şir Ali Han ile Muhammed Afzal Han, Mezar-ı Şerif şehrindeki Hz. Ali'nin makam mezarının bulunduğu türbede bir araya gelerek uzlaştılar. Anlaşmaya göre; Muhammed Afzal Han, Emir Şir Ali Han'ın emirliğini, Emir Şir Ali Han da Muhammed Afzal Han'ın Türkistan vilayetindeki görevine devam etmesini kabul ediyordu. Lakin Muhammed Afzal Han'ın oğlu Serdar Abdurrahman Han, babasının Dost Muhammed Han'ın en büyük oğlu olması sebebiyle tahtın meşru varisi olduğunu savunarak anlaşmaya karşı çıktı. Emir Şir Ali Han, Serdar Abdurrahman Han'ın tutumundan dolayı Muhammed Afzal Han ve oğlunu tutuklattı ve Kabil'de gözetim altına aldırdı. Serdar Abdurrahman Han, Emir Şir Ali Han'ın canına kast edeceğinden korkmuş ve bir yolunu bulup Buhara'ya kaçtı⁴⁷.

Emir Şir Ali, bu seferde Kandahar valisi olan kardeşi Serdar Muhammed Emin Han isyanı ile karşılaştı. Serdar Muhammed Emin Han başkaldırarak Kalat-ı Gilcay'ı işgal etmişti. Bu olay üzerine Emir Şir Ali Han, ordusunu toplayarak Kandahar üzerine sefere çıktı. İki ordu 5 Haziran 1865'de Kajbaz'da karşı karşıya geldi. Yapılan meydan savaşında Serdar Muhammed Emin Han ve birçok asker öldürüldü. Harbin sonunda her iki taraftan da pek çok kişi hayatını yitirdi. Kayıp

⁴⁰ Yazıcı, *Modern Afganistan'ın Kuruluşu*, s. 67.

⁴¹ Tarzi, *a.g.m.*, s. 165.

⁴² Stephen Wheeler, *The Amir Abdur Rahman*, London 1895, s.29.

⁴³ Şir Ali Han'dan yaşça büyük olan Muhammed Afzal Han ve Muhammed Azam Han, annelerinin Kurram Bangaşları'ndan olması hasebiyle veliaht olarak tayin edilmelerinin en büyük sebebiydi. Aslında Dost Muhammed Han'ın hayatta olan oğulları arasında en cesur ve en meziyet sahibi olanı da Muhammed Afzal Han idi. Bk. Wheeler, *a.g.e.*, s. 29.

⁴⁴ Sultan Muhammed, *The Life of Abdur Rahman Amir of Afganistan*, London 1900, s. 5.

⁴⁵ Kakar, *a.g.e.*, s. 10.

⁴⁶ General Sir George Macmunn, *Afganistan from Darius to Amanullah*, London 1929, s. 163.

⁴⁷ Kakar, *a.g.e.*, s. 11.

sayısının çokluğu ve oğlu Muhammed Ali Han'ın ölümü, Emir Şir Ali Han'ı derinden etkiledi. Bu hadisenin tesiri ile Emir Şir Ali Han, Kandahar'da bulunan Hırka-i Şerif türbesinde inzivaya çekildi⁴⁸.

Bu esnada Hindistan'a sığınmış olan Serdar Muhammed Azam Han ve daha önce Buhara'ya kaçmış olan Serdar Abdurrahman Han -Afgan Türkistan'ındaki ordusu, iyi derecede Türkçe konuşabilmesi sayesinde kendi yanına çekerek- Kabil'e doğru harekete geçmiş ve şehri muhasara etmişlerdi⁴⁹. Uzun kuşatmanın ardından 24 Şubat 1866'da Kabil'e girmeyi başarmışlardı. Serdar Abdurrahman Han amcası Muhammed Azam Han ile birlikte babası Muhammed Afzal Han'ı hapisten çıkartarak 21 Mayıs 1866'da Balahisar'da Afganistan Emir'i olarak ilan etmişlerdi⁵⁰.

Bu gelişmelerin haberini alan Emir Şir Ali Han, Hırka-i Şerif Türbesi'ndeki inzivadan çıkarak tekrar ordusunun başına geçti. Mayıs 1866'da Seyyidabad'da vuku bulan savaşta Emir Şir Ali Han, 8.000'den fazla askerini kaybetti. Umutsuzluğa düşmeyerek taht mücadelesine devam etti. Fakat Ocak 1867'de Mukur'da ve Eylül 1867'de Pencşir'de Abdurrahman Han ve Muhammed Azam Han'ın kuvvetleri tarafından peş peşe bozguna uğratıldı⁵¹.

Yaşadığı mağlubiyetlerden sonra Herat'a çekilmiş olan Şir Ali Han, Ekim 1867'de Muhammed Afzal Han'ın öldüğünü ve yerine Muhammed Azam Han'ın "Emir" olarak Afganistan tahtına çıktığını öğrendi ve kaybettiği tahtını geri almak için tekrar harekete geçti. Emir Şir Ali Han oğlu Yakup Han'ında yardımıyla Kandahar'ı alarak seferini başarıyla tamamladı⁵².

Emir Şir Ali Han bu galibiyetinin hemen ardından Kabil'i geri almak için harekete geçti. Emir Şir Ali Han ile Muhammed Azam Han'ın orduları Gazne şehri yakınlarında karşılaştı. Bu esnada Kabil'in ileri gelenleri, Emir Muhammed Azam Han'ın zorbalıklarından bıktıkları için, şehri Emir Şir Ali Han'ın adına teslim almışlardı. Bu gelişmeler olurken, Emir Muhammed Azam Tahran yolunda vefat etmişti. İkinci kez Afganistan'ı terk etmek zorunda kalan Serdar

⁴⁸ Yazıcı, *Modern Afganistan'ın Kuruluşu*, s. 69.

⁴⁹ Macmunn, *a.g.e.*, s. 165; Bayur, *a.g.e.*, s. 413.

⁵⁰ Muhammed Afzal Han oğlu Abdurrahman Han sayesinde Afganistan tahtına olduktan sonra, 30 Mayıs 1868'de Lord Lawrence'e bir mektup göndererek son 2 yılda yaşanan olayları kaleme almıştı. Babası Dost Muhammed Han ile İngilizler arasındaki dostluğun devam etmesini arzusunda olduğunu ifade etmişti. Ayrıca kendisinin Afganistan Emir'i olarak tanınmasını istemiş ise de İngilizler "hakimane faaliyetler" politikası izlemiş ve Şir Ali Han'ı Kandahar ve Herat'a egemen olduğu için ona zarar verecek faaliyetlere girmeyeceklerini bildirmiştiler. Muhammed Afzal Han'ı Kabil Emiri ve Şir Ali Han'ı Kandahar ve Herat Emiri olarak kabul edeceklerini ifade ediyorlardı. Bk. Bayur, *a.g.e.*, s. 412-413; Wheeler, *a.g.e.*, s. 37.

⁵¹ Kakar, *a.g.e.*, s. 12.

⁵² Kakar, *a.g.e.*, s. 12.

Abdurrahman Han ise Rus işgali altındaki Semerkant'a kaçtı⁵³. Emir Şir Ali Han 8 Eylül 1868'de tekrar Kabil'i ele geçirdi⁵⁴ ve ikinci kez Afganistan tahtına çıktı⁵⁵.

2. Emir Şir Ali Han'ın Hindistan Ziyareti (1869)

1864-1868 yılları arasında Afganistan'daki iç savaş sırasında, devrin iki büyük gücünden biri olan Rusya, Türkistan'da dev adımlarla ilerlemiş ve Amu Derya'ya (Ceyhun) kadar olan bölgeyi işgal etmişti⁵⁶. Rusya'nın Afganistan sınırlarına kadar olan bölgeyi ele geçirmesi hem İngiltere'nin endişelenerek harekete geçmesini sağlamış, hem de ikinci kez tahta çıkan Emir Şir Ali Han'ı yeni arayışlara yöneltmiştir⁵⁷.

Emir Şir Ali Han, ülke içindeki otoritesini sağlamlaştırmak ve Rusya'nın ülkesini işgal etme tehlikesine karşı bir müttefik bulmak gibi iki hayati sorunla karşı karşıyaydı.⁵⁸ Emir Şir Ali Han, 12 Kasım 1868'de İngilizlerin desteğini almak amacıyla, o sırada Kabil'de bulunan ve Batılı devletlerin emperyalist faaliyetlerine karşı İslam dünyasını uyandırmak için çalışan Cemaleddin Efgani'yi⁵⁹-Hindistan'daki İngiliz yönetiminin isteği doğrultusunda- 12 Kasım 1868'de gözetim altına aldırılmış ve Hindistan'a sürgüne göndermişti⁶⁰.

Bu arada önemli bir gelişme yaşandı: Emir Şir Ali Han, Lord Lawrence tarafından Hindistan'a davet edildi. Emir, İngiltere'den aldığı yardımlardan dolayı minnet borcu olduğunu düşünerek davete icabet etmek istiyordu. Fakat Muhammed Azim Han ve Serdar Abdurrahman Han'ın ayaklanmalarından kaygı duyduğu için, Lord Lawrence'ın davetini ertelemişti⁶¹.

⁵³ Serdar Abdurrahman Han'ın sürgün hayatı için bk. Sultan Muhammed, *a.g.e.*, s. 105; Wheeler, *a.g.e.*, s. 51-67.

⁵⁴ Kabil'i geri aldıktan sonra Şir Ali Han Lord Lawrence'e başarılarını bildirmiş ve bunu üzerine Lord Lawrence kendisini kutlamış ve 60,000 İngiliz altını ile 3,500 tüfek göndermişti. Bk. Bayur, *a.g.e.*, s. 415.

⁵⁵ Tate, *a.g.e.*, s. 166; Macmunn, *a.g.e.*, s. 168; Bayur, *a.g.e.*, s. 415.

⁵⁶ Mehmet Saray, "Türkistan'da Rus- İngiliz Rekabeti", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 34, İstanbul 1984, s. 411.

⁵⁷ Yazıcı, *Modern Afganistan'ın Kuruluşu*, s. 72.

⁵⁸ H. Kakar, *a.g.e.*, s. 15

⁵⁹ Cemaleddin Efgani, Batılı devletlerin yürüttükleri sömürgeciliğe karşı İslam ülkelerini uyandırmak ve İslam dünyasını yeniden canlandırmak için Pan-İslamizm hareketini savunuyordu. Efgani, 1886'da Herat'a oradan da Ekim 1867'de Kabil'e gelerek Balahisar'a yerleşmişti ve Emir Muhammed Azam Han'ın özel meclisinin önemli bir üyesiydi. Emire İngiliz karşıtı siyaset uygulaması için tavsiyelerde bulunuyordu. İkinci kez tahta çıkan Emir Şir Ali Han'a da aynı yönde telkinlerde bulunuyor ve Emir'i İngiliz karşıtı politika izlemesini tavsiye ediyordu. Emir Şir Ali Han, Efgani'ye açık bir şekilde " *ben komşularımı her yönü ile iyi biliyorum ve Rus hükümetinin koşullarına çok aşınayım. Sizin bu ülkedeki ikametiniz benim durumu zorlaştırmaktadır. Varlığınız ülkeye ciddi tehlikelere sürükleyebilir*" diyerek niyetini belirtmiştir. Bk. Nikki Kiddie, *Cemaleddin Efgani*, çev. Alaaddin Yalçınkaya, İstanbul 1997, s. 51-57. Cemaleddin Afgani hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Muhsin Abdülhamid, *Cemaleddin Afgani Hayatı ve Etrafındaki Şüpheler*, çev. İbrahim Sarmış, Ankara 1991, s. 30.

⁶⁰ Kiddie, *a.g.e.*, s. 61-69.

⁶¹ Sykes, *a.g.e.*, Vol. 2, s. 77.

Emir Şir Ali Han, rakiplerinin isyan hareketlerini bertaraf ettikten sonra Mart 1869'da Hindistan'a resmi bir ziyaret gerçekleştirdi⁶². Ambala'da Lord Lawrence'ın halefi, Hindistan Genel Valisi Lord Mayo⁶³ tarafından 21 pare top atışıyla karşılandı. Emir Şir Ali Han, gösterilen ilgiden çok memnun kalmıştı⁶⁴. Ambala'da yapılan toplantıda, Emir Şir Ali Han Rus işgal tehlikesine karşı, İngiltere'nin desteğini bir anlaşma ile garantilemeye çalışıyordu. Bununla birlikte İngiliz yönetiminden, kendisine başkaldıran hanedan mensuplarına yardım etmemelerini istemekte ve Yakup Han'ın yerine en küçük oğlu Abdullah Han'ın veliht olarak tanınmasını talep etmekte idi. Ayrıca Emir Şir Ali Han İngiliz yetkililerden kendisine yıllık bir ödenek tahsis edilmesini de istemişti⁶⁵.

Ambala'da yapılan görüşmeler neticesinde Lord Mayo, Rusya'nın Türkistan'daki faaliyetlerinden endişe duyduklarını ve olası bir Rus işgaline karşı Afganistan'a silah, mühimmat ve para yardımında bulunacakları sözünü vermişti. Bundan başka Hindistan'daki İngiliz ordusundan emekli subaylar ile Hintli Müslüman zanaatkârları ordunun modernleştirilmesinde yardımcı olmaları için Afganistan'a göndereceğine dair teminat etmişti⁶⁶. Lord Mayo, Emir Şir Ali Han'a, yönetimine karşı isyana kalkışanlarla tek tek mücadele etmesi yönünde bazı tavsiyelerde de bulunmuştu⁶⁷.

Emir Şir Ali Han Hindistan'daki askeri ve ekonomik ilerlemeleri gördükten sonra, İngiltere ve Rusya gibi iki büyük gücün kıskacı arasında sıkışmış ülkesinin ne kadar geri kalmış olduğunu daha iyi anlamıştı. Emir Şir Ali Han bu durumu şöyle ifade etmektedir: *"İlkel bir Afganistan'ın ne, iki güçlü komşusu olan İngiltere ve Rusya'ya eşit davranması beklenemez, ne de devletin yurt dışındaki saygınlığı ve tanınması uzaktan yönetilemez"*. Ayrıca Emir Şir Ali Han, *"Tüm insanların medeniyet ve barış hünerleri gelişiyor iken, biz her zaman cahil olarak değerlendirilen Afganlarız..."* sözleriyle⁶⁸ öz eleştiride bulunuyordu⁶⁹.

3. Askeri Alandaki Modernleşme Çabaları

Hindistan ziyaretinden dönen Emir Şir Ali Han, geleneksel kabile birlikleri ile müttefik güçlerden sağladığı kuvvetlerin, modern bir devlet için yetersiz olduğunu anlamış ve askeri düzenin değiştirilmesi için bir dizi reform yapma kararı almıştı. Bu bağlamda Hindistan

⁶² Henry Walter Bellew, *The Races of Afghanistan: Being A Brief Account of The Principal Nations Inhabiting That Country*, Calcutta 1880, s. 49; Walker, *a.g.e.*, s. 54; Sultan Muhammed, *a.g.e.*, s. 105, Macmunn, *a.g.e.*, s.168.

⁶³ Hindistan Genel Valisi Lord Mayo hakkında ayrıntılı bilgi için bk. W. W. Hunter, *Life Earl of Mayo*, Vol. II, London 1876, s. 1-8.

⁶⁴Cevat, *a.g.e.*, s. 51.

⁶⁵Bayur, *a.g.e.*, s. 417.

⁶⁶Kakar, *a.g.e.*, s. 16

⁶⁷Sykes, *a.g.e.*, s. 78.

⁶⁸Şir Ali Han'ın konuşmaları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Abdal Kadir Khan, *Tuḥfat al-'ulama*, Kabil 1875, s. 1-50.

⁶⁹ Emir Şir Ali Han Afganistan tarihinde öz eleştiri yapan ilk Afgan kralıydı. Kakar, *a.g.e.*, s. 16.

ziyaretinde gördüğü ve etkilendiği İngiliz ordusu tarzında, düzenli ve modern bir ordu kurmak için hemen harekete geçmiştir⁷⁰.

Modern/düzenli ordunun kurulmasında Lord Mayo'nun Ambala'da vadedip gönderdiği 100.000 pound nakit paranın, 6.500 misket tüfeğinin, 4/18 çaplı darbeli kuşatma silahlarının, 2/8 çaplı Howitzer toplarının, 6/3 çaplı darbeli dağ silahlarının ve Hindistan ordusundan emekli olmuş subaylar ile Hintli Müslüman zanaatkârların önemli katkısı olmuştur⁷¹.

Hindistan'daki İngiliz ordusu modeli esas alınarak oluşturulan ilk modern/düzenli ordu, 56.173 askerden oluşmakta olup, 42 süvari alayı, 73 piyade alayı ile 48 bataryaya ayrılarak organize edilmişti⁷². Modern orduda Avrupa tarzı üniforma⁷³ ile şapka benimsenerek kullanılmaya başlandı. Emir Şir Ali Han, el sanatları ve küçük çaplı ev endüstrisinin kurulmasını da teşvik etti. Bu çerçevede Kabil atölyelerinde⁷⁴ Avrupa silahları ve ekipmanları başarılı bir şekilde kopyalanarak üretildi⁷⁵.

Emir, askerî alanda hizmet verecek insanları yetiştirmek için; matematik, coğrafya, harita okuma ve stratejilerin öğretildiği ilk modern askeri okulu Kabil Balahisar'da açtı. Ordunun subay ihtiyacı bu okullarla karşılanmaya çalışıldı. Ayrıca, söz konusu okulların talimat kılavuzu, askeri unvanları ve emir kelimeleri Peştuca'ya çevrildi⁷⁶.

Emir Şir Ali Han, bunlara ilaveten Kabil şehrinin kuzeyindeki geniş arazide kendi ismine izafeten Şirpur Askeri Karargâhı'nı inşa ettirdi. Böylece yeni kurulan modern düzenli ordunun sevk ve idaresini bir merkezde toplamış oluyordu⁷⁷. Buna ilaveten cephanelik ve silah depoları da yapıldı: Emir tarafından, oğlu Yakup Han'ın büyüdüğü ve modern orduda eğitim gördüğü Herat şehrine de cephanelik ve silah depoları inşa edildi⁷⁸.

Diğer taraftan Şir Ali Han, kendisine hizmet eden kraliyet ailesine mensup serdarları orduya katılmaları için teşvik ederek, modern/düzenli ordunun popülaritesini arttırmaya çalışıyordu. Emir Şir Ali Han, bu doğrultuda veliaht oğlu Abdullah Can'ı askerliğe kaydettirmişti. Tüm bu teşviklere rağmen Muhammedzay Kabilesi ileri gelenleri ve aristokrasi, askeri hizmete girme konusunda çok az ilgi göstermişlerdi. Yine de Emir Şir Ali Han, modern ordunun tesisi için yılmadan gayret göstermişti. İngiliz General Frederick Roberts, 1879'da Kabil'den gönderdiği

⁷⁰Yazıcı, *Modern Afganistan'ın Kuruluşu*, s. 73.

⁷¹Sykes, *a.g.e.*, s. 78.

⁷²Lambert'in verdiği bilgiler muhtemelen doğrudur. Çünkü J. Lambert verdiği bilgileri 1879 İngiliz işgalinde Kabil'deki resmi maaş listelerinden derlemişti. Bk. Kakar, *a.g.e.*, s.17; Mahmud Tarzi, *Reminiscences*, ed. Wahit Tarzi, New York 1998, s.7.

⁷³Gregorian, *a.g.e.*, s. 87.

⁷⁴Kabil'deki atölyeler Muhammed Afzal Han döneminde kurulmuştu. Dönemin Avrupa silahları ve ekipmanları başarıyla kopyalanarak üretilmeye başlanmıştı. Bk. Gregorian, *a.g.e.*, s. 88.

⁷⁵Gregorian, *a.g.e.*, s. 87.

⁷⁶Kakar, *a.g.e.*, s. 18.

⁷⁷Yazıcı, *Modern Afganistan'ın Kuruluşu*, s. 73.

⁷⁸Gregorian, *a.g.e.*, s. 88.

raporda Onun bu çabaları ve kurduğu modern ordu hakkında şöyle demişti: “*Son yıllarda (1878) düşmanlığın patlak vermesi ve giderek artmadan önce 68 piyade alayı ve 16 süvari hassas silahlarla donatıldı. Afgan ağır silahları 300'e ulaştı. Yetenekli zanaatkârların sayısı sürekli olarak, tüfek, top ve arkadan dolma küçük silahların üretiminde çalışanlarla arttı. Bir milyondan fazla barut ve birkaç milyon ev yapımı taklit mühimmatın Balahisar'da olduğuna inanıyorum. Kılıçlar, miğferler, üniformalar ve diğer askeri mühimmat eşyaları uygun miktarda depolandı. Emir Şir Ali Han Kabil'i bağırışların, uygun adım yürüyüşlerin ve trampetlerin her yerde duyulduğu askeri bir şehre dönüştürmüştü.*” Bu ifadeler Emir Şir Ali Han'ın modern/düzenli bir ordu oluşturmak için verdiği çabaların ciddiyetini ortaya koyması bakımından dikkate değerdir⁷⁹.

Afganistan'da askeri hizmet gönüllülük esasına dayanıyordu ve her hangi bir ücret ödenmiyordu. Emir Şir Ali Han'ın modern orduyu kurmasıyla birlikte ilk kez askerler maaşa bağlanmıştı. Eski düzende tüm asker masraflarını karşılamak için zor durumda kalan köylüler de böylece huzura kavuşmuş oldular. Fakat modern ordunun maaşı ekonomiyi zorladığından çoğu zaman ödenemiyordu⁸⁰. Zira yıllık 13 milyon Kabulî Rupî gelirin, 5,5 milyon Kabulî Rupî'den fazlası (yaklaşık %43'ü) ordunun silah/mühimmat ihtiyacına tahsis edilmişti⁸¹.

Ağır askeri masraflar Emir Şir Ali Han'ı mevcut vergi sistemini modernize etmeye zorlamıştı. Afganistan'daki vergi düzeninin nasıl işlediği hakkında bilgiler oldukça sınırlı olmakla birlikte bazı bölgeler hakkında tutulmuş raporlar göstermektedir ki, sistem ürünün 3'te 1'nin vergi olarak alınmasına dayanıyordu. Bu vergiler genellikle iltizama veriliyordu, başka bir deyişle kiralanıyordu. Ayrıca gelir hedefleri için araziler etnik sınırlar üzerinden sınıflandırılıyordu. Vergilerin farklı tipleri de uygulamaya konulmuştu. Çünkü malların gerçek fiyatlarının %2,5'u sipariş üzerine yapılan bir yükümlülüktü⁸².

Sistemde yapılan düzenlemeyle vergilerin, yarısının veya tamamının peşin olarak alınmasına karar verildi⁸³. Emir Şir Ali Han, devlet adamlarının vergi toplamalarına ve çiftçilik yapmalarına engel olmaya çalışmıştı. Verginin bizzat bu iş için tayin edilen kişilerce toplanmaya başlanması ile devletin ekonomi üzerindeki kontrolünün artışı ve daha çok genişlediği görülmüştür. Ayrıca bazı ek vergilerde toplanıyordu: Emir Şir Ali Han 1878'de Afganistan'ın yabancı güçler tarafından tehdit altında olduğunu ileri sürmüş ve ordunun güçlendirilmesi için her bir erkekten 4 Kabulî Rupî vergi toplatmıştı⁸⁴. Bununla birlikte topraktan her 3 ayda bir vergi alınmış ve vergilerin diğer çeşitli tipleri de uygulamaya konulmuştu. Ancak arazi

⁷⁹Kakar, *a.g.e.*, s. 17.

⁸⁰Sykes, *a.g.e.*, s. 79.

⁸¹Gregorian, *ag.e.*, s. 88.

⁸²Kakar, *a.g.e.*, s. 19.

⁸³Amin Saikal, *Modern Afganistan A History of Struggle and Survival*, New York 2004, s. 33.

⁸⁴Sykes, *a.g.e.*, s. 78.

sahiplerinin toprak gelirlerinin vergisini bizzat kendilerinin ödemesi yasaklanmıştı. Bu durum üretimin gelişmesini engellemekle kalmamış genel bir hoşnutsuzluğa da yol açmıştı⁸⁵.

Emir Şir Ali Han'a göre, esas olan ülke savunmasıydı ve bunun için her kuruş önemliydi. Söz konusu hassasiyet sayesinde, Emir Şir Ali Han'ın saltanatının sonlarına doğru bütçenin arttığı görülmüştür⁸⁶. Nitekim Dost Muhammed Han'ın hükümdarlığının son evrelerinde yıllık gelir 8 milyon Kabulî Rupî iken, Emir Şir Ali Han döneminde bu rakam 40 milyon Kabulî Rupî'ye çıkmıştı⁸⁷. Ayrıca Emir Şir Ali Han, 4 eyaletten gelen 39 Lakı askeri birliklerin maaşlarının düzenli olarak ödenmesi için tahsis edilmesi talimatını vermişti⁸⁸.

Emir Şir Ali Han ülkesinin izolasyondan kurtulması ve refahın gelmesi için bir deniz üssüne ihtiyacı olduğunu gördü. İran körfezinin girişinde güney Belucistan'ın terk edilmiş bir limanı olan Gawadir'i hedef olarak belirledi. Gawadir'de küçük fakat güçlü bir donanma oluşturmak arzusundaydı. Bu isteğini veyahut düşüncesini göstermek için kızıl bir zemin üzerine Bengal Kaplanı kafası işlenen ve kraliyet asaletini göstermek için hazırlanan hanedan bayrakları, bütün ülkelere gönderildi. Fakat Emir Şir Ali Han bu fikrini gerçekleştirmek için somut bir adım atmadı⁸⁹.

Görüldüğü üzere Emir Şir Ali Han'ın reformları çok boyutluymuştu ve en çok askeri modernleşmeyi amaçlıyordu. Nitekim Tarihçi Efendi'ye göre Emir Şir Ali Han; *"askeriyeye ruhunu ve yaşamını adadı ve özel bir inanç olarak gördü."* 10 yıllık hükümdarlığının sonlarına doğru modern bir ordu kurmaya muvaffak olan Emir Şir Ali Han, bu başarısı ile Afganistan tarihine, modern/düzenli orduyu kuran *ilk Afgan Emiri* olarak adını yazdırmıştır⁹⁰.

4. İdari Alandaki Modernleşme Çabaları

Emir Şir Ali Han askeri alandaki başarılı modernleşme faaliyetlerine ilaveten idari alanda da bir dizi reformu hayata geçirmiştir. Öyle ki devlet bürokrasisinde yaptığı yeniliklerle Afganistan tarihinde yeni bir dönem başlatmıştır⁹¹.

Emir Şir Ali Han, Afganistan tarihinde hükümeti bir kabine şekline getiren ilk Afgan Emiri idi⁹². Nitekim Hindistan'daki İngiliz eyalet sistemi esas alınarak bakanlıklar kuruldu ve güçlü bir kabine oluşturuldu. İlk Afgan Kabinesi, başbakan, iç işleri bakanı, dış işleri bakanı, ekonomi bakanı, savaş bakanı, hazine bakanı ve emir baş sekreterinden oluşmaktaydı. İlk kabineye atanan kişilerin isimleri ve makamları ise şöyleydi: Başbakan Nur Muhammed Şah Foshanji, İç

⁸⁵Kakar, *a.g.e.*, s. 19.

⁸⁶Gregorian, *ag.e.*, s. 88.

⁸⁷Kakar, *a.g.e.*, s. 20.

⁸⁸Sykes, *a.g.e.*, s. 79.

⁸⁹Kakar, *a.g.e.*, s. 20; Yazıcı, *Modern Afganistan'ın Kuruluşu*, s. 74.

⁹⁰Kakar, *a.g.e.*, s. 17.

⁹¹Yazıcı, *Modern Afganistan'ın Kuruluşu*, s. 74.

⁹²Gregorian, *a.g.e.*, s. 88.

işleri Bakanı Asmat Allah Han Gilcay, Dış İşleri Bakanı Aersala Han Gilcay, Ekonomi Bakanı HabibAllah Han Wardak, Savaş Bakanı Hüseyin Ali Han, Hazine Bakanı Ahmed Ali Han Timuri ve Emir Baş Sekreteri Muhammad Hassan Han (Kızılbaş)⁹³.

Bununla birlikte hanedan üyelerinin bakanlık birimlerine üye olmaları yasaklandı. Kişisel niteliklere öncelik verilerek, farklı etnik yapıdan kişilerin yönetici kademelerine yükselmelerinin önü açılmıştır. Emir Şir Ali Han, özellikle Gilcay Kabilesi mensuplarından yeni görevler vermek suretiyle yararlandı⁹⁴. Afgan kabilelerinin işbirliğini ve yönetime katılmalarını sağlamak için, seçim yoluyla kabilelerin ileri gelenlerinden ve askeri memurlardan oluşan 12 üyeli bir danışma meclisi de oluşturuldu⁹⁵.

Bundan başka Emir Şir Ali Han, Dost Muhammed Han gibi kabile bölgelerinde Afgan krallığının manevi otoritesini tesis ederek sınır bölgelerindeki kabilelere karşı dostluk politikası uyguladı. Bu çerçevede özellikle *Afgan vatanseverliği* üzerinde durdu. Ülkenin tamamının fethedilemez olduğunu dile getirerek sınır kabilelerine bir nevi güvence verdi.

Öte yandan Afgan Emirliği'nin tarafsız olduğunu, bütün Afganların refahı için çabaladığını ve kendisine tabi olunması gerektiğini şu sözlerle ifade etmiştir: *"Bu krallık Afganistan'ın tümünü kapsar. Hepiniz bana tabi olmayı kabul edin. Krallığınız olayım ve krallığının yurttaşı olun. Ben Allah ve peygamberinin emirlerine göre hareket ederim"*⁹⁶.

Görüldüğü üzere Emir Şir Ali Han egemenliğini genişletmeye çalıştı ve ulusal birliği gerçekleştirme konusunda başarılı politikalar yürüttü. Anlaşılan o ki, Emir Şir Ali Han, en son Ahmed Şah Dürrani'nin uyguladığı çok uluslu, barındırmacı yönetim tarzını canlandırmayı kısmen başarmıştı⁹⁷.

5. Sosyal Alandaki Modernleşme Çabaları

Emir Şir Ali Han sosyal alanlarda bir dizi yenileşme faaliyetleri yürüttü. Öncelikle Afgan halkının eğitim seviyesini yükseltmek için çaba göstermiştir. Hükümdarlığından önce Afganistan'da halk okulları yoktu ve yozlaşmış medreselerde eğitim veriliyordu. Bu okullardan çok az sayıda Afgan öğrenci yararlanabiliyordu. Avrupa tarzı eğitim ise misyonerler tarafından yürütülüyordu. Afgan okullarında eğitim dini karakterliydi ve esas amaç; Hristiyan misyonerlik faaliyetlerine ve Hindulara karşı, çocukları dini yönden güçlendirmektir⁹⁸.

⁹³Kakar, *a.g.e.*, s. 20-21.

⁹⁴Saikal, *a.g.e.*, s. 33.

⁹⁵Roshan Noorzai, *Communication and Devopmentın Afganistan: A History of Reforms and Resistance*, Ohio 2006, s. 49; Yazıcı, *Modern Afganistan'ın Kuruluşu*, s. 74.

⁹⁶Gregorian, *a.g.e.*, s. 88.

⁹⁷Saikal, *a.g.e.*, s. 33.

⁹⁸ Dost Muhammed'in yeğeni Abdul Gani Han Ludiana'da Amerikan misyoner tarafından yürütülen bir okulda Avrupa tarzı eğitim almıştı. Ayrıca Şir Ali Han'ın yeğeni İskender Han ve çok az Afgan askeri de Avrupa tarzı eğitim alabilmişti. Bk. Gregorian, *a.g.e.*, s. 87.

Emir Şir Ali Han halkın eğitim seviyesini yükseltmek için Kabil Bala Hisar'da Afganistan tarihinin ilk halk okulunu açtı. Eğitim sistemi Türk ve İngiliz modelleri esas alınarak tasarlanmıştı. Okul askeri ve sivil olarak iki bölümden oluşuyordu. Söz konusu okulda Hindistanlı öğretmenler tarafından Afgan halkına yönelik ilk defa İngilizce kursları ile yabancı dil eğitimi veriliyordu⁹⁹.

Dil alanında önemli bir karar alındı: Emir Şir Ali Han, Farsçayı ödünç alınmış bir zenginlik olarak görüyordu. Bu yüzden baskın çoğunluğun dili olan Peştuca'nın, Farsça'nın yerini alması için çalışma başlattı¹⁰⁰. Emir Şir Ali Han, ülkede imar faaliyetleri yürütmeyi de ihmal etmediği gibi, köprülerin tamiri ile yeni yolların yapımını da eşzamanlı olarak gerçekleştirdi¹⁰¹.

Afganistan gibi coğrafi açıdan dağlık ve ulaşımın oldukça güç olduğu bir ülkede, ağır aksak işleyen haberleşme sistemini yenilemek için ilk düzenli Posta Teşkilatı kuruldu.¹⁰² Ayrıca posta pulu, para ve gazete basılması için Avrupa'dan bir litoğrafik matbaa makinası da getirildi¹⁰³. Bu litoğrafik matbaada Afganistan tarihinin ilk süreli yayını olan “Şemsü'l-nahar” adlı gazete basılarak yayınlandı¹⁰⁴. Yeni matbaada ülkenin para sistemini basitleştirmek için, 1 rupiye eşit olabilecek ve 100 paraya bölünebilecek şekilde hazırlanan yeni paralar da basılıyordu¹⁰⁵. Söz konusu paralar zamanla Kabuli Rupi'nin yerini almaya başlamıştı. Eskiden paraların üzerinde “toprakların kralı”, “zamanın kralı” gibi anonim unvanlar ile kralın isimlerine yer verilirken, Emir Şir Ali Han'ın bastırıldığı paraların üzerinde ise, ilk kez Afgan ismi kullanılmıştır¹⁰⁶.

Birçok konuda başarı sağlayan Emir Şir Ali Han, çok eşliliği yürürlükten kaldırma girişiminde başarısız olmuştur. Fakat yine de dul kadınların yeniden evlenebilmeleri için gayret sarf etmiştir. Emir, kadınların ve çocukların güvenliğini sağlamak için var gücüyle uğraşmıştır.

⁹⁹Noorzai, *a.g.e.*, s. 49.

¹⁰⁰Kakar, *a.g.e.*, s. 18.

¹⁰¹Bu dönemde Rusya, Hind denizinden başlayarak Sibiry'a'ya kadar uzanacak olan tren yolu projesini hayata geçirmek istiyordu. Bu projeye göre demiryolu, Karaci'den başlayıp Merv, Herat, Karshi, Andhoy, Koca Salih, Bamiyan güzergâhı üzerinden geçirilecekti. Tren yolu sayesinde Rusya'nın ihtiyacı olan temel ihtiyaç kaynakları Aral gölü üzerindeki vapurlarla Amu Derya'ya kadar ulaşabilecekti. Amu Derya üzerinden de mallar Karadeniz'deki Rus limanlarına kolayca taşınacaktı. Projenin bir diğer kolu da Tahran, Tebriz, Erivan ve Batum üzerinden geçecek ve bu güzergâh Kuzey Ermenistan, İran, Azerbaycan, Ghilan, Mazanderan'ı içine alacaktı. Bu sayede Rusya istediği her şeyi bu demiryolu sayesinde Karadeniz'deki limanlarına kadar taşıyabilecekti. Fakat Rusya'nın projesi çok kısıtlı oranda gerçekleşti. Zira projenin bir ayağını finanse edecek olan İran, bu dönemde ekonomik olarak çöküntü içerisindeydi ve hiçbir yardım yapamamıştı. Bu nedenle demiryolu projesinin Orenburg'a kadar olan kısmı ancak yapılabildiği. Sıra Hive ve Merv arasındaki demiryolunun döşenmesine geldiğinde proje çok müsrifçe görülmüş ve rafa kaldırılmıştı. Hâsılı Orta Asya ve Afganistan'ın ekonomisini, ulaşımını, haberleşmesini ve özellikle de ticaretini geliştirecek proje hayata geçirilememişti. Frederick H. Fisher, *Afganistan and The Central Asian Question*, London 1878, s. 207-208; Gregorian, *a.g.e.*, s. 86.

¹⁰²Saikal, *a.g.e.*, s. 33.

¹⁰³Yazıcı, *Modern Afganistan'ın Kuruluşu*, s. 74.

¹⁰⁴May Schinasi, *Afganistan At The Beginning of Twentieth Century*, Naples 1979, s. 66.

¹⁰⁵Emir Şir Ali Han'ın hükümdarlığı esnasında bu litografik matbaada basılan posta pulları ve paralar için bk. S. Gibbons, *Priced Postage Stamp Catalog III*, London 1959, s. 1-4.

¹⁰⁶H. Kakar, *a.g.e.*, s. 21.

Lakin kölelere yönelik herhangi bir yenilik veya düzenlemeye gidilmemiştir. Oysaki erkek ve kadın köleler çok kötü şartlar altında çalışıyordu. Köle kızlar hem sahiplerinin hanımları tarafından merhametsizce cezalandırılıyor hem de efendilerinin şehvetlerini tatmin etmek zorunda kalıyorlardı¹⁰⁷. Bununla beraber Emir Şir Ali Han, Afgan kabile üyelerine hırsızlığı ve haydutluğu terk etmelerini, yabancı düşmanlığından ve önyargılardan sıyrılmalarını öğütüyordu. Hatta onlara dünyadaki gelişmelerle ilgilenmelerini salık veriyordu¹⁰⁸.

Sonuç

Emir Şir Ali Han, Afganistan topraklarının tamamının siyasi birliğini sağlamak için politikalar geliştirmiştir. Fakat tüm ülke üzerinde doğrudan kontrol sağlayamamıştır. Çatışmacı kültür nedeniyle kırsal özerk topluluklarda anarşi ve düzen birlikte var olmaya devam etti. Özellikle sınır bölgelerindeki kabileler kendi kendilerini yönetmeyi sürdürdü. Zira merkezîyetçilik, ilk zamanlardan beri işleyen kabile kültürüyle uyuşmamaktaydı. Hükümetin elindeki en önemli güç unsuru orduydı. Lakin ordu bizzat kabile ve bölgesel sınırlar çerçevesinde organize edilmişti. Dolayısıyla bu durum merkezi bir yapının tesis edilmesini güçleştirmiştir. Yine de Emir Şir Ali Han'ın kaotik bir dönem sonrası iktidara gelmesi ve coğrafyanın çetin özellikleri göz önünde bulundurulduğunda, önceki yönetimlere nazaran daha merkezîyetçi bir yönetim tesis etmiştir.

Bununla birlikte Emir Şir Ali Han, özellikle komşu merkez Asya hanlıkları ile yakın diplomatik ilişkiler kurmaya özen göstermiş ve 1871-1879 tarihleri arasında çeşitli elçiler aracılığıyla Buhara Hanlığı ve komşu hanlıklar ile kalıcı diplomatik münasebetler kurmuştur.

Emir Şir Ali Han, ülkesinin gelirlerini düzenlemek ve artırmak için girdiği mücadelede de büyük güçlüklerle karşılaşmıştır. İç savaşlar nedeniyle Afgan hazinesi boşalmıştır. Afgan Şahlığı'nın yıllık geliri 19. yüzyılın ilk 10 yılında 1 milyon poundun altına nadiren inerken, Emir Şir Ali Han devrinde bu rakam 700 bin pounda düşmüştür. Bu koşullar altında Emir Şir Ali Han ne eğitim sistemini ne de ekonomiyi modernize edebilmiştir.

Orta Doğu ve Orta Asya'daki İngiliz-Rus rekabeti Emir Şir Ali Han'ı ordu batılılaşma politikası izlemeye sevk etmiştir. Öte yandan bölgede bitmek bilmeyen İngiliz-Rus rekabeti Emir Şir Ali Han'ın işini zorlaştırmıştır. Nitekim Afganistan'da merkezi otoriteyi güçlendirmek ve devlete modern bir yapı kazandırmak için gayret eden Emir Şir Ali Han'ın modernleşme faaliyetleri, İngiltere'yi tedirgin etmiş ve 1878 yılına gelindiğinde İngiltere, Rusya'ya yakınlaştığı gerekçesiyle ikinci kez Afganistan'a müdahalede bulunarak işgal etmiştir. Neticede İkinci İngiliz-Afgan savaşı patlak vermiş, büyük ve zorlu çatışmalara sahne olmuştur. Kanlı çatışmalarda birçok insan hayatını kaybetmiştir. Nihayetinde İngilizler 1880'de Afganistan'ı terk etmek

¹⁰⁷ H. Kakar, *a.g.e.*, s. 21.

¹⁰⁸ V. Gregorian, *a.g.e.*, s. 88.

zorunda kalmışlardır. Ancak bu savaşlar Afgan halkında kalıcı bir “Xenophobia”ya, yani Avrupalılara yönelik yabancı düşmanlığına sebep olmuştur. Bu yabancı düşmanlığı Afganistan’da modernleşme faaliyetlerinin önündeki en büyük engellerden biri olmuştur.

Emir Şir Ali Han, projelerinin bir kısmında başarısız olmasına rağmen, birçok başarılı ilk icraatlara imza atmıştır. Afganistan tarihinde ilk defa “ulus devlet” ve “Afgan vatandaşlığı” kavramlarına işlerlik kazandıracak reformlara girişmiştir. Nispeten modern çizgilerle hükümeti/devleti yeniden organize etmiştir. Bunun yanı sıra Afganistan tarihinde, ilk modern düzenli orduyu, ilk askeri okulu, ilk halk okulunu, ilk düzenli posta teşkilatını, ilk litoğrafik matbaayı, ilk kabineyi, ilk bakanlıkları oluşturmuştur. Afganistan’daki ilk düzenli gazeteyi çıkarmış, ilk Afgan isminin yer aldığı paraları tedavüle soktu ve dil reformunu gerçekleştirmiştir.

KAYNAKÇA

ABDÜLHAMİD, Muhsin, *Cemaleddin Afgani Hayatı ve Etrafındaki Şüpheler*, çev. İbrahim Sarmış, Ankara 1991.

Abdal Kadir Khan, *Tuhfat al-‘ulama*, Kabil 1875.

AKA, İsmail, *Timur Devleti*, Ankara 2000

ALBAYRAK, Recep, *Afganistan Türkleri*, Ankara 2004.

BALIK, İbrahim, *Ortaçağ Tarihi ve Medeniyeti*, Ankara 2005.

BAYUR, Y. Hikmet, *Hindistan Tarihi*, C.III, Ankara 1987.

BELLEW, Henry Walter, *The Races of Afganistan: Being A Brief Account of The Principal Nations Inhabiting That Country*, Calcutta 1880.

BAYNARD, SallAnn, *Afganistan A Country Study*, Ed. Richard F. Nyrop, Donald M. Seekins, Washington 1986.

BAXTER, Craig, “A County Study”, Ed. Peter R. Blood, *Afganistan*, Washington 1997.

DURAK, Neslihan, “Gaznelilerin Kuruluşuna Kadar Afganistan’da Türkler”, *Afganistan Üzerine Araştırmalar*, nşr. Ali Ahmetbeyoğlu, İstanbul 2002, s. 27-46.

ERMAN, Kubilay, “Ahmed Şah Dürrani Öncesinde Afganistan Tarihinde Türkler ve Diğer Kavimler”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, S. 53, Ankara Şubat 2013, s. 480- 495.

ESMAİL, Mohammad Ebrahim M., *Trajikafganistan*, İstanbul 2004.

FERRIER, Joseph Pierre, *History of Afghans*, London 1858.

FISHER, Frederick H, *Afganistan and The Central Asian Question*, London 1878.

GIBBONS, S. *Priced Postage Stamp Catoloğ III*, London 1959.

HUNTER, W. W, *Life Earl of Mayo*, Vol. II, London 1876.

KAKAR, M. Hassan, *A Political and Diplomatic History of Afganistan*, Boston 2006.

KAYE, John William, *History of The War in Afganistan*, Book 3, Vol. 1, London 1874.

- KİDDİE, Nikki, *Cemaleddin Efgani*, çev. Alaaddin Yalçınkaya, İstanbul 1997.
- KOCAOĞLU, Osman, “Afganistan’da Terakki ve İngiliz-Rus Rekabeti”, *Yeni Türkistan Dergisi*, S. 9-10, İstanbul Haziran 1929, s. 1-11.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuat, *Tarih Araştırmaları 1*, nşr. Yahya Kemal Taştan, Ankara 2006.
- Lal Mohan, *Life of The Amir Dost Mohammed Khan of Kabul*, Vol. 1, London 1846.
- MACMUNN, General Sir George, *Afganistan from Darius to Amanullah*, London 1929, s. 163.
- Mahmud Tarzi, *Reminiscences*, ed. Wahit Tarzi, New York 1998.
- Mehmet Cevat, *Afganistan*, Ankara 1924.
- NOORULHAK, Ahmad Jawid, *İlk Fetihlerden Gaznelilerin Son Dönemlerine Kadar Afganistan’ın İslamlaşma Süreci*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2005.
- NOORZAI, Roshan, *Communication and Development in Afganistan: A History of Reforms and Resistance*, Ohio 2006.
- SAİKAL, Amin, *Modern Afganistan A History of Struggle and Survival*, New York 2004
- SARAY, Mehmet, “Afganistan”, *DİA*, C. 1, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, S. 34, İstanbul 1984, s. 397-416.
- SCHİNASI, May, *Afganistan at The Beginning of Twentieth Century*, Naples 1979.
- STOCQUELER, Joachim Hayward, *Memorils of Afganistan*, Calcutta, 1842.
- Sultan Muhammed, *The Life of Abdur Rahman Amir of Afganistan*, Ed. Mır Munshi, London 1900.
- SYKES, Sir Percy, *A History of Afganistan*, Vol. 1, London 1940.
- TATE, George Passman, *The Kingdom of Afganistan: A Historical Skectch*, London, 1911.
- TARZİ, Abdülvehhab, “Efganistan” *İ.A*, C. 4, İstanbul 1997, s. 133-178.
- YAZICI, Nesimi, *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, Ankara 2006.
- YAZICI, Orhan, *Modern Afganistan’ın Kuruluşu*, Malatya 2011.
- “Gılcayların Menşei”, *Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, IV/1, Elazığ 2006, s. 31-49.
- “Afgan Devleti’nin Kuruluşunda Türk Kültürünün Tesirleri”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 9, S. 2, Gaziantep 2010, s. 331-344.
- “Afganistan’daki Otorite Boşluğunun Tarihi Temelleri ve Bölge Güvenliği Üzerindeki Etkileri”, *History Studies*, Vol. 2/1, (2010), s. 219-236.
- Zahirü’-d-dîn Muhammed Babür, *Vekayi; Babür’un Hatıratı II*, nşr. Reşit Rahmeti Arat, Ankara 1987.
- VARTAN, Gregorian, *The Emergence of Modern Afganistan*, California 1969.
- WALKER, Philip Francis, *Afganistan: A Short Account of Afganistan, Its History and Our Dealins with It*, Newyork 1881.
- WHEELER, Stephen, *The Amir Abdur Rahman*, London 1895.